

I. V. Shevchuk

The article considers the essence of concepts «leisure» and «leisure activity». The specific features of leisure are distinguished (free choice of leisure activities; voluntary participation in leisure activities; compensating character of leisure that is the desire to receive delight and pleasure).

Keywords: leisure, leisure activities, features of leisure, students, free time.

Шевчук І. В. - старший викладач кафедри педагогіки та психології Інституту педагогічної освіти та менеджменту, Республіканський вищий навчальний заклад «Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта) shevchuk_kgu@mail.ru

Shevchuk I. V. is a senior teacher of department of pedagogics and psychology of Institute of pedagogical education and management, Republican higher educational establishment is the «Crimean humanitarian university» (Yalta) shevchuk_kgu@mail.ru

Рецензент – доктор педагогічних наук, професор Т. В. Яцула

Reviewer is a doctor of pedagogical sciences, professor T. V. Yatsula

УДК 37.037

ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНА ОСВІТА ВИПУСКНИКІВ ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДІВ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ЇХ ЖИТТЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

В. А. Яковлєва

У статті визначено сутність, мету, завдання та характерні особливості особистісно орієнтованої освіти, виявлено протиріччя, що обумовили актуальність цієї проблеми, проаналізовано її основні концепції; розглянуто особистісно орієнтовану освіту випускників інтернатних закладів як основу процесу формування їх життєвої компетентності

Ключові слова: освіта, особистісно орієнтована освіта, життєва компетентність, випускники шкіл-інтернатів.

Соціально-економічні, соціокультурні умови розвитку сучасного суспільства, процеси реформування системи освіти

вимагають розробки принципово нових наукових основ формування життєво компетентної особистості.

Соціально-економічна і морально-психологічна напруженість життя нашого суспільства, політична нестабільність супроводжуються руйнуванням сформованих духовних цінностей. З одного боку, спостерігається недовіра до суспільних ідеалів, а з іншого – відсутність альтернативних цінностей. У масовій практиці випускникам інтернатних закладів, як і раніше, пропонується роль об'єктів педагогічного впливу, а не активних суб'єктів соціального життя. Звідси необхідність посилення значимості індивідуально-особистісного підходу у формуванні життєвої компетентності вихованців.

Освіта виступає одним із чинників формування життєвої компетентності особистості. Її соціальний аспект полягає в передачі підростаючому поколінню знань, досвіду практичної діяльності, підготовці до свідомого вибору професії. Вона покликана формувати у молоді готовність до творчої, професійної діяльності і життя в суспільстві за законами моральності. Освіта працює на майбутнє, обумовлюючи якості кожної людини (її знання і вміння, світоглядні та поведінкові пріоритети) і економічний, моральний, духовний потенціал суспільства. Сфера освіти чуйно реагує на зміни в суспільстві, постійно адаптується до них, розвивається, вдосконалюється. Будь-які проблеми, з якими стикається суспільство, соціум, позначаються на її стані. Освіта – це процес формування соціального образу людини. Освіта є процесом становлення особистості, яка постійно вдосконалює свій інтелектуальний, моральний, духовний потенціал, яка володіє розумом, вільною волею, емоціями та почуттями, правом вибору життєвого і професійного шляху, характеру стилю діяльності та соціальної позиції.

Дослідження означеної педагогічної проблеми здійснюється на межі наук про суспільство і освіту, тому у філософсько-соціологічній літературі частково розроблений загальнотеоретичний фундамент для вивчення проблеми формування життєвої компетентності особистості. Це роботи В. Г. Афанасьєва, Р. Г. Гурова, Л. Н. Когана, А. Г. Харчева, Б. Г. Юдіна, І. П. Ящук та інш.

Найважливіші теоретичні проблеми, що розкривають сутність теорії особистісно-діяльнісного підходу до формування особистості

представлено в роботах В. А. Сластьоніна, З. І. Васильєвої, І. Ф. Харламова, Н. Е. Шуркової, Н. М. Таланчука, И. С. Якиманської та ін.

Психологічну основу означеної проблеми складають роботи з психології особистості Б. Г. Ананьєва, Л. С. Виготського, О. В. Запорожця, О. М. Леонтьєва, С. Л. Рубінштейна, Д. Б. Ельконіна.

Теоретичні основи використання системного підходу до цілісного формування особистості в дослідженні соціально-педагогічних проблем виховання та освіти розроблено І. Д. Бехом, В. С. Болгаріною, І. І. Болдиревим, М. І. Боришевським, Л. В. Канішевською, Г. П. Шевченко та ін.

Дослідження концепцій формування особистості здійснили Л. І. Божович, Є. Бондаревська, А. А. Кірсанов, Л. В. Кондрашова, Н. Г. Морозова, В. В. Серіков, М. Н. Скаткін.

Реалізація унікальних людських можливостей, підготовка до складностей життя стають провідною метою освіти, що здійснюється не тільки в умовах школи, але і далеко за її межами. Особливо це важливо в нинішній ситуації, коли створюється реальна небезпека розпаду всіх суспільних зв'язків, роз'єднання поколінь, втрати традицій, усієї системи успадкування культурно-історичного досвіду. Це вимагає подолання вузькофункціонального підходу до вирішення означеної проблеми і виходу на науковий рівень проблеми формування життєво компетентної особистості.

Отже, актуальність дослідження обумовлена загостренням протиріч між об'єктивною необхідністю формування життєво компетентних випускників шкіл-інтернатів і можливостями сучасної освітньої системи, між процесом саморозвитку особистості і системою традиційного виховання, спрямованого на єдині стандарти її формування, і недостатньою розробленістю теоретичних основ означеної проблеми у функціональному і концептуальному змістах.

Мета роботи полягає у визначенні мети та завдань особистісно орієнтованої освіти випускників інтернатних закладів у процесі формування їх життєвої компетентності та аналізі її основних концепцій.

Заміна застарілих навчально-дисциплінарних моделей освіти особистісно орієнтованою передбачає реалізацію її інформаційних, формуючих, розвиваючих, активізуючих напрямків. Але головне в цій

моделі –формування життєвої компетентності особистості. Нинішня освітня парадигма заснована на необхідності включення особистості, що формується, в певний соціум з його цінностями, нормами, принципами, установками, стандартами, що відбивають вимоги суспільства до соціально значущих якостей людини. Для вихованців інтернатних закладів освіта повинна бути не просто процесом поглинання, запам'ятовування і механічного відтворення знань. Вони повинні вміти протистояти життєвим обставинам, бути готовими до прийняття самостійних рішень в умовах вибору, здатними впливати на навколишню дійсність, змінюючи її і самих себе.

Професійний і особистісний саморозвиток випускників шкіл-інтернатів взаємопов'язаний і взаємообумовлений. Ці процеси засновані на принципі саморозвитку, що стимулює здатність особистості перетворювати власну життєдіяльність у предмет практичного перетворення, творчої самореалізації як вищої форми життєдіяльності людини.

Виходячи з цього всі зусилля вчителів інтернатних закладів повинні бути спрямовані на формування освітніми засобами внутрішньої позиції особистості учнів. Основу життєвої позиції становлять мотиви, потреби, інтереси, установки, спрямованість особистості випускників. Основними факторами її розвитку є внутрішнє середовище, активність і потреба у самореалізації, а джерелом служить подолання протиріч, що виникають у шкільному житті. Об'єктом розвитку і формою реалізації творчого потенціалу випускника інтернатного закладу є інтегральні характеристики його особистості: спрямованість, компетентність, емоційна і поведінкова гнучкість, тобто головні складові будь-якого виду діяльності.

Вся освітня діяльність повинна бути спрямована на усвідомлення вихованцями об'єкта та умов, механізмів, рушійних сил, динаміки і перспектив розвитку свого природного та особистісного потенціалу; необхідності зміни, перетворення внутрішнього світу і підвищення рівня самосвідомості.

Ускладнення функцій освіти зумовлюють її цілі і завдання. У національній доктрині розвитку освіти в Україні серед цілей освіти виділяють: *особистісну* (гуманістичну), тобто створення умов для поглиблення і розширення загального та професійного світогляду, оволодіння професійною діяльністю та здобуття кваліфікації.

Відповідно до цієї мети пріоритетним є гуманістичний характер освіти, верховенство загальнолюдських цінностей, вільний розвиток особистості; *соціально*, що полягає у вихованні соціально активної, соціально адаптивної та соціально мобільної особистості з розвиненою соціально-професійною мотивацією і високими морально-психологічними якостями. Соціальна активність дозволяє людині діяти в інтересах суспільства, віддаючи свою енергію його розвитку і подальшому вдосконаленню; соціальна адаптивність дає можливість відповідати соціуму, що динамічно оновлюється, успішно включатися в різні види виробничої діяльності, стверджуватися в суспільстві, попереджати неадекватну і конфліктну взаємодію в колективі та соціумі; *державну*, яка полягає в задоволенні соціальної потреби у кваліфікованих кадрах та громадянах, що мають почуття патріотизму, обов'язку, відповідальності, готових працювати на благо суспільства [2].

Різноманіття цілей сучасної освіти зумовлює необхідність модернізації всієї її системи, заміну предметно-дисциплінарного підходу до структурування її змісту особистісно орієнтованим, пошук шляхів його реалізації в різних типах шкіл. Формування життєвої компетентності особистості повинно здійснюватися від соціуму до індивіда.

Реформування освітньої системи неможливо без розробки концептуальних основ особистісно орієнтованої освіти. Вихідними ідеями освітньої концепції є: «індивідуальність людини як самоцінність; духовність і розвиток її як вищої цінності; формування ціннісних орієнтацій як сукупності соціальних якостей особистості; орієнтація на її цілісний розвиток» [7]. Оскільки шкільні роки є періодом становлення індивідуальності вихованців шкіл-інтернатів, освіта визнана стати важливим чинником реалізації їх особистісного потенціалу, проявом різноманітних інтересів і внутрішніх ресурсів. А це можливо за умови, що її структурування та здійснення в шкільній практиці буде базуватися на вихідних концепціях.

Л. В. Кондрашова визначила декілька концепцій особистісно орієнтованої освіти, що знайшли відображення у педагогічній літературі:

- концепція людиноцентрованого підходу в освіті;
- психолого-дидактична концепція;

- позиційно-дидактична концепція [5].

Засновником концепції людиноцентризованого підходу в освіті є американський психолог К. Роджерс. Він вважав, що педагогіка повинна допомогти людині бути самою собою, мати адекватні уявлення про свої можливості і здібності, піклуватися про власне здоров'я і постійно розвиватися, вдосконалюватися. На його думку: «... людина, будучи суб'єктом власного життя, повинна бути вільною у виборі рішень, прагненні до прояву самостійності та відповідальності, саморозвитку й особистісному зростанню» [3,45]. Для розкриття людських можливостей необхідні сприятливі умови життя та освіта, орієнтована на особистість та її життєві проблеми. Важливу функцію освіти К. Роджерс вбачав у тому, щоб допомогти людині стати «повноцінно функціонуючою особистістю» [3,47].

Оскільки джерелом і рушійною силою розвитку і особистісного зростання є сама людина, важливо визначити стимули та засоби, які спонукають її внутрішню активність. Таким засобом він вважав освіту, головне завдання якої полягає в тому, щоб допомогти людині розібратися у своїх проблемах і мобілізувати власні внутрішні сили і можливості для їх вирішення і саморозвитку. На думку К. Роджерса, для реалізації особистісно орієнтованої освіти потрібні певні умови. А саме:

- наповненість змісту життєвими проблемами, створення ситуацій, в яких учні могли б знайти відповіді на важливі для них питання;

- реальність особистості вчителя, який повинен вести себе адекватно пережитим почуттям і станам, виявляти свої людські якості у взаємодії з учнями;

- прийняття учнів такими, якими вони є, розуміння їх почуттів, позитивне ставлення до них;

- діалогічна позиція вчителя щодо джерел і способів здобуття знань;

- опора вчителя на тенденцію до самоактуалізації учнів, тобто створення психологічного клімату і таких особистих взаємин, які сприяли б вільному прояву можливостей і здібностей сторін. Головним в освіті, на переконання К. Роджерса, є можливість учнів стикатися з проблемами життя, спірними питаннями, які вони хотіли б

вирішити, і створення атмосфери, в якій вчення стає значущим для особистості [3].

Психолого-дидактична концепція, побудована на принципі суб'єктності. Автор цієї концепції, І. С. Якиманська, вважає головним розвиток індивідуальності учня, а освітній процес розглядає як найважливіший фактор формування життєвої компетентності та розвитку особистості. Вихідним положенням її концепції є трактування освіти як невід'ємної частини складного соціокультурного середовища, в якому обертається кожна людина, зокрема, вихованці інтернатних закладів. Перебуваючи в соціальному оточенні, випускники адаптуються до нього, засвоюють його цінності і вимоги, створюють для себе умови входження в культуру суспільства згідно зі своїми можливостям і установкам. «Освіта, - зазначає І. С. Якиманська, - забезпечує не лише пізнання світу, а й розвиток особистості в її індивідуальності, неповторній своєрідності [8, 36].

Освітній процес (на відміну від навчально-виховного) є системним утворенням взаємозв'язку навчання та учіння, що забезпечує розкриття і розвиток особистості як індивідуальності» Основною функцією освітнього процесу вона вважає «організацію єдиного простору пізнання та індивідуального розвитку» [8, 9].

Як основні сфери виникнення і усвідомлення суб'єктного досвіду вона розглядає сферу пізнання і навчальну діяльність школяра. На її думку, учень, виступаючи суб'єктом навчання, є носієм заданого досвіду, а «одинацями навчання» в особистісно орієнтованій освіті слід вважати особистісно значиме ставлення учня до навчальної інформації, самостійність мислення і спосіб навчальної роботи, що утворюється і реалізується самим учнем.

Змістовна сторона освітнього процесу, спираючись на суб'єктний досвід учня, повинна забезпечувати:

- узгодження навчання та учіння, їх спрямованість на розвиток особистості вихованців;

- технологію освітнього процесу, основою якого виступає педагогічна культура виявлення суб'єктного досвіду учня як досвіду його власної життєдіяльності (пізнання, соціалізації, саморозвитку, самореалізації);

- здійснення внутрішньої і зовнішньої диференціації, співвіднесення її з можливостями і перспективами особистісного зростання кожного випускника;

- моделювання змісту навчальної інформації як цілісної освітньої програми, що дозволяє проектувати і реалізовувати особистісно орієнтовану технологію навчання.

На переконання автора цієї концепції, при розробці особистісно орієнтованої технології слід обов'язково враховувати особливості кожного учня - «... його індивідуальні задатки, які чинять «опір», або, навпаки, сприятливо впливають на навчальний процес...» [8, 36].

В. В. Серіков як автор позиційно-дидактичної концепції в основу поклав ідею С. Л. Рубінштейна про здатність особистості проявляти свою сутність в певній позиції. «Особистість – це не сукупність певних якостей, а здатність людини бути особистістю, тобто проявляти своє ставлення до навколишньої дійсності, людей, себе» [6,127].

Особистісно орієнтована освіта створює умови для прояву таких особистісних функцій учня: мотивуючої (прийняття і обґрунтування діяльності); опосередкованої (щодо зовнішніх впливів і внутрішніх імпульсів поведінки); колізійної (бачення прихованих протиріч дійсності); критичної (щодо пропонованих ззовні цінностей і норм); рефлексивної; сенсотворчої; орієнтуючої (побудова особистісної картини світу - індивідуального світогляду); забезпечення; автономності та стійкості внутрішнього світу; творчо перетворюючої; самореалізації (прагнення до визнання свого образу «Я» оточуючими); забезпечення рівня духовності відповідно до домагань (запобігання редукації життєдіяльності до утилітарних цілей) [5,48].

У навчальному процесі необхідно створювати такі особистісно орієнтовані ситуації (навчальну, пізнавальну, життєву), в яких особистісні функції були б затребувані. Сприймаючи навчальну інформацію, учень шукає сенс, думає про себе, будує образ і модель власного життя, вибирає творчий варіант вирішення проблеми та ін. У цій ситуації виникає завдання, яке неможливо вирішити на рівні відтворення знань, тому, що тут немає правил, однозначних істин, простих рішень. Орієнтування на колишній сенс виявляється

неефективним і виникає потреба в «ревізії сенсу». Учень сам знаходить проблему, протиріччя, незгоду з твердженнями інших, причину і джерела власної помилки, шукає власне пояснення і тлумачення досліджуваного матеріалу.

Реалізацію особистісно орієнтованої освіти В. В. Серіков пов'язує з трьома основними характеристиками ситуацій: життєвою константністю, діалогічністю, ігровою та рольовою взаємодією учасників. Тріада «завдання – діалог – гра» утворює основу ціннісно-сислового поля міжсуб'єктного спілкування в особистісно орієнтованому освітньому процесі [6].

Культурологічна концепція отримала теоретичне обґрунтування в роботах Е. В. Бондаревської. Під особистісно орієнтованою освітою вона розуміє таке «...утворення, центром якого є людина, яка пізнає і творить культуру шляхом діалогічного спілкування, створення «творів» індивідуальної та колективної творчості» [1]. Така освіта забезпечує особистісно-сисловий розвиток учнів, підтримує їх індивідуальність, стимулює здатність до самозміни і культурного саморозвитку.

Основними функціями особистісно орієнтованої освіти вона вважає:

надання допомоги у набутті сенсу життя; здійснення розвитку учня як людини культури і цілісної особистості; підтримання його творчої індивідуальності та самобутності. На думку автора цієї концепції, в особистісно орієнтованій системі основними освітніми процесами є: утворення особистісного сенсу учіння життя; розвивальне навчання; педагогічна підтримка становлення творчої індивідуальності; виховання як турбота про духовно-моральний розвиток школяра [1].

Ці процеси характеризують ціннісне ставлення до учня як суб'єкта життя і припускають відповідний зміст, спрямованість якого полягає не стільки у вихованні, скільки в підтримці, розвитку людини в людині, стимулюванні механізмів самореалізації, саморозвитку, адаптації, саморегуляції, самозахисту, необхідних для створення самобутнього особистісного образу і гідного людського життя.

Таким чином, у найбільш загальному вигляді особистісно орієнтовану освіту можна охарактеризувати як таку, що забезпечує розвиток особистості, підтримку її індивідуальності, повноцінне

задоволення освітніх, духовних, культурних і життєвих потреб, надає їй свободу вибору її змісту і шляхів збуття, способів самоствердження в культурно-освітньому просторі.

Спільним у концептуальних положеннях особистісно орієнтованої освіти різних авторів є визначення її сутності:

- у становленні індивідуальності людини, розвитку її як самоцінності, згідно з якою головна складова особистості – її спрямованість у майбутнє, до вільної реалізації свого особистісного потенціалу, віра в себе і можливість досягнення «Я-ідеального», відкритість для сприйняття нового досвіду, здатність до усвідомленого вибору в життєвих ситуаціях;

- у формуванні духовності людини як найвищої цінності при дотриманні єдності її духу, душі і тіла результатом є творча субстанція людини, синтез загальнолюдських категорій: істини, добра, краси, любові і свободи, які відвиваються через національний дух народу і забезпечують моральну поведінку людини у суспільстві;

- у виробленні ціннісних орієнтацій учнів шляхом набуття соціальних якостей, що дозволяють успішно адаптуватися до умов сучасного життя і реалізувати власні сили і здібності засобом проектування та реалізації індивідуальної «траєкторії» життєдіяльності на основі засвоєння соціального досвіду;

- в орієнтації на цілісний розвиток людини, духовно-морального потенціалу її особистості в системі шкільного навчання, теоретичну основу якої становить наука про шляхи досягнення вершин розвитку людини на кожному віковому етапі її життя;

- у наявності освітнього середовища, здорового психологічного клімату та своєчасної педагогічної підтримки.

Названі концепції становлять методологічний фундамент особистісно орієнтованої освіти. Дотримання їх вихідних положень дає можливість надати процесу формування життєвої компетентності випускників інтернатних закладів особистісну спрямованість, створити умови, в яких вони з пасивного об'єкта перетворюється на активний суб'єкт освітнього процесу. Керуючись теоретичними положеннями, вчитель зможе організувати навчальний процес так, щоб кожен учень опановував знаннями самостійно, цілеспрямовано, усвідомлював власні можливості і здібності, чітко знав, чого він хоче добитися в житті. Особистісно орієнтований освітній процес

забезпечує цілісний розвиток особистості, досягнення вершин її розвитку, закріплення духовно-моральних орієнтирів, необхідних для входження в самостійне життя, творчої адаптації до професійної діяльності.

Таким чином, оскільки особистісно-орієнтована освіта покликана дбати про те, щоб відбувалось засвоєння особистістю сукупності морально-етичних норм і вимог, основ накопичених у суспільстві соціально-культурних знань, умінь і навичок, якими повинна володіти кожна людина, а також змісту індивідуально-творчої діяльності, пов'язаної із задоволенням потреб у самореалізації, самовираженні і самоствердженні, то доцільно вважати її основою формування життєвої компетентності випускників шкіл-інтернатів. Зміщення акценту на інтереси і роль особистості випускників інтернатних закладів, її різнобічний розвиток передбачає гуманізацію освіти, а відмова від технократизму, формування людського ставлення до навколишнього світу і себе неможливі без його гуманітаризації.

Література

1. Бондаревская Е. В. Личностно ориентированное образование: опыт разработки парадигмы/Бондаревская Евгения Васильевна. - Ростов н / Д.: Изд-во Ростов. гос. ун-та, 2000. - 352 с.
2. Національна доктрина розвитку освіти // Державний вісник України. [Зб. актів Верховної ради, Президента і Кабінету Міністрів], 2000. – № 9. – С. 8–13. (Нормативні директивні правові документи).
3. Роджерс К. Погляд на психотерапію: становлення людини: Пер. з англ./Карл Роджерс. - М.: Прогрес, 1994. - 480 с.
4. Рубинштейн С. Л./Семен Львович Рубинштейн/ Проблемы общей психологии . - М.: Педагогика, 1973. - 423 с.
5. Кондрашова Л.В. Преветивная педагогика: учебное пособие/Лидия Валентиновна Кондрашова - К.: Вища школа.-231с.
6. Сериков В.В. Личностный подход в образовании: концепция и технологии /Валерий Васильевич Сериков. – Волгоград: Перемена, 1994.-154с.
7. Стратегія реформування освіти в Україні: рекомендації з освітньої політики – К. : К.І.С., 2003. – 296 с. .
8. Якиманская И. С. Личностно-ориентированное обучение в школе/Ирина Сергеевна Якиманская. – М.: МГУ, 2000. - 176с.

ЛИЧНОСТНО ОРИЕНТИРОВАННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ ВЫПУСКНИКОВ ИНТЕРНАТНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ КАК ОСНОВА ФОРМИРОВАНИЯ ИХ ЖИЗНЕННОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ

В. А. Яковлева

В статье определены сущность, цель, задачи личностно ориентированного образования, выявлены противоречия, которые обусловили актуальность данной проблемы, проанализированы ее основные концепции; личностно ориентированное образование выпускников интернатных учреждений рассмотрено как основа процесса формирования их жизненной компетентности.

Ключевые слова: образование, личностно ориентированное образование, жизненная компетентность, выпускники школ-интернатов.

PERSON-ORIENTED EDUCATION OF BOARDING SCHOOL GRADUATES AS THE BASIS OF THEIR LIFE COMPETENCE FORMATION

V.A. Yakovleva

In the article the essence, purpose and objectives of the person-oriented education are defined, contradictions that stipulated the actuality of the problem are revealed, its basic concepts are analyzed, it is underlined that person-oriented education of boarding schools graduates lies in the basis of the process of their life competence forming.

Keywords: education, person-oriented education, life competence, boarding schools graduates.

Яковлева В. А. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки, теорії і методики технологічної освіти Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет»; Дійсний член міжнародної Академії культури безпеки, екології та здоров'я (Україна), Дійсний член міжнародної Академії з безпеки життєдіяльності(Україна), Почесний член Європейської асоціації з безпеки (Польща), докторант Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля (м. Кривий Ріг, Україна) spam-1989@yandex.ru

Yakovleva V. A. – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Chair of Pedagogics, Theory and Methods of Technological Education of Kryvy Rig Pedagogical Institute of State Higher Educational Establishment “Kryvy Rig National University”; Acting member of the International Academy of Culture of Safety, Ecology and Health (Ukraine), Acting Member of International Academy of Life Safety (Ukraine), Honored Member of European Association on Safety (Poland), Doctoral Student of the Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Kryvy, Ukraine) E-mail: spam-1989@yandex.ru

Рецензент – член-корреспондент НАПН України, доктор педагогічних наук, професор Г.П. Шевченко

Reviewer – Member-correspondent of National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor G.P. Shevchenko